

Burhanettin Tatar, Prof.Dr.

1963 yılında Samsun'da doğdu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi (1988). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Bir Zâhiri Bilgini Olarak İbn Hazm'ın Tanrı'nın Varlığı Konusundaki Yaklaşımı" adlı çalışmasıyla yüksek lisansını (1991), The Catholic University of America'da "Interpretation and the Problem of Authorial Intention" adlı teziyle de doktorasını tamamladı (1993). 2002 yılında doçent, 2008'de profesör oldu. Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 809
İSAM Yayınları 157
Temel Kültür Dizisi 30
© Her hakkı mahfuzdur.

Din, İlim ve Sanatta HERMENÖTİK Burhanettin Tatar

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayın@isam.org.tr

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Mütvevelli Heyeti'nin
28.12.2004 gün ve 1163 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Haziran 2014
İkinci Basım: Şubat 2020
ISBN 978-605-7580-90-0

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 15402

Tatar, Burhanettin

Din, ilim ve sanatta hermenötik/Burhanettin Tatar. – 2. bs.– Ankara : Türkiye
Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

205 s. ; 20 cm. – (Yayın No. ; 809. İSAM Yayınları ; 157. Temel Kültür Dizisi
; 30)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-605-7580-90-0

İçindekiler

Önsöz · 7

Bazı Anlama Tarzları Üzerine Notlar · 15

Edebî Hermenötik · 39

Kur'an Hermenötiği · 77

Ahlâk Hermenötiği · 105

Tıp Hermenötiği · 127

Hüsn-i Hat Hermenötiği · 151

Müzik Hermenötiği · 171

Notlar · 195

Kaynakça · 197

Dizin · 199

Önsöz

Hermenötik kısaca *anlama sanatı* olarak tanımlanmaktadır. Burada anlamamanın bir yöntem ya da usul değil, *sanat* olarak ele alınmasının sebebi, anlamamanın genelleştirilebilecek bazı boyutlarına rağmen temelde her akıllı insanın içinde bulunduğu zaman-mekân dilimi içinde gerçekleştirdiği özel bir durum olarak kalmasıdır. Akıllı her insanın *kendisi için* gerçekleştirmek durumunda kaldığı orijinal bir eylem olduğu için *anlama*, bütün süreçleri kontrol eden bir mekanizmaya dayalı olarak başkalarına öğretilecek bir husus değildir. Bu sebeple *anlama*, her akıllı insanın kendi hayatını anlamlandırarak biçimlendirme hedefi doğrultusunda gerçekleştirmekte olduğu bir sanattır.

“Hermenötik” kelimesinin eski Yunan mitolojisindeki kökenine ve Batı düşünce tarihi içinde geçirdiği dönüşümlere dair Türkçe’de önemli eserler mevcuttur. Burada biz yalnızca “hermenötik” kelimesinin mitolojik figür olan Hermes’e referansla tarihsel görünürlük kazandığına işaret edelim. Mitolojiye göre, Hermes’in rolü, tanrılar ile insanlar arasında elçilik yapmaktır. Buna göre Hermes, tanrıların dilden bağımsız dünyası ile insanın dile bağımlı dünyası arasında bir tür geçiş noktası oluşturmak, çeviri yapmak, anlam akışını

sağlamak amacıyla faaliyette olan biridir. Bir başka deyişle, Hermes, insanların doğrudan nüfuz edemediği bir dünyanın anlamını insanlar tarafından kavranacak şekilde ifşa etmektedir. Bu yaklaşım açısından bakıldığında anlam bize *dışarıdan, olduğu gibi gelen bir şey* değildir. O her insanın başka varlıklarla ilişkisi içinde her an keşfetmekte olduğu bir olaydır. Anlama eylemini gerçekleştiren her insan, Hermes rolünü kendisi için üstlenmektedir.

Hermenötik tarihi, bu tarihsel-mitolojik figür ekseninde dönüşürken, asıl olanın pratik anlama olduğuna atıf yapmış olmaktadır. *Pratik anlama*, her insanın kendisini içinde bulduğu toplumsal ortamın dinamik karakteri içinde algılaması ve dünyayı bu dinamik ilişkiler ortamı içinde anlamı açılmakta olan bir gerçeklik ufku olarak tecrübe etmesidir. Bu açıdan bakıldığında Hermes figürü bir bakıma bize açılmakta olan gerçeklik ufkunun yani beşerî dünyanın sınırlarını temsil eder. Hermes'in rolünün çeviri yani beşerî dilden kaçan bir gerçekliğin dile gelişi, dilin sınırları içinde görünürlük kazanması olduğu hatırlandığında, insanın kendisini içinde bulduğu gerçeklik ufku ya da anlam dünyasının sabit değil, bir süreç olduğu farkedilebilir. Her an varlıklar bir şekilde dile gelmekte, anlam dünyamızın parçalarına dönüşmekte, böylece anlam dünyamızın sınırları sürekli hareket etmektedir. *Anlam*, Heidegger'in dediği gibi, varlıkların kendilerini gizlediği karanlıklardan çekilip çıkarılması ve dil ortamı içinde bize konuşuyor olmasıdır.

Hermenötik bu yüzden bir tefsir, şerh ya da verili bir nesne üzerinde yapılan açıklama olayı ile aynı şey değildir. Hermenötik her şeyden önce varlıkların gizlendiği karanlıklara yönelme sanatıdır. Bu sanatın en

genel karakteri *soru sormaktır*. Elbette karanlığa yönelme her zaman aydınlık bir ortamdan hareketle gerçekleşebilecek durumdur. Burada *aydınlık ortam* tabiri ile içinde bulunduğumuz pratik ortama işaret etmekteyiz. Her insan zaten dil (toplum) içinde anlayageldiği bir dünyadan hareketle bilincine karanlık görünen alanlara yönelebilir. Hermenötiğin karanlıklara yönelen bir sanat olması, karanlıklara yönelme sanatının en temel karakteri olan *gerçek ya da esaslı soruların* ne olduğunu bilmenin peşinen öğretilebilecek bir husus olmamasından kaynaklanır.

Hiçbir ilim ya da disiplin, gerçek soruların ne olduğunu insanlara belirli bir yöntem eşliğinde açıklayamaz. Zira her ilim ya da disiplin, kendisini mümkün kılan arka plan gerçekliği hakkında çok az bilince sahiptir. Hermenötiğin bir tefsir ya da şerh olmamasının, bir açıklama yöntemi haline gelmemesinin sebebini burada aramak gerekir. Söz gelimi İslâmî ilimler içinde önemli yer tutan *tefsir* ve *şerh* kavramlarının hangi ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik ve tarihsel tecrübelere dayalı olarak farklı metinlerden anlam üretebildiği sorusu *tefsir* ve *şerh* kavramlarına bakılarak cevaplanabilecek bir soru değildir.

Hâkezâ tıp, edebiyat, ahlâk, hadis, tefsir, tasavvuf, fizik, resim, müzik gibi farklı disiplinlerin kendi ontolojik ve tarihsel arka planları hakkında refleksiyonu yok denecek kadar azdır. Zira bu tür disiplinler yalnızca kendisine araştırma alanı olarak seçtikleri hususlarla ilgili kavramsal üretim gerçekleştirmektedir. Kendilerini topyekün analize ve değerlendirmeye tâbi tutacak bir kavramsal birikim bu disiplinlerin araştırma alanını aştığı için söz konusu disiplinler kendilerini anlama sorunuyla mâlûl olarak var olurlar.

Bu duruma bakarak *hermenötik* dediğimiz düşünme ve sorgulama tarzının teorik bir disiplin olarak karşılığının İslâm düşünce tarihinde olmadığını kolayca farkedebiliriz. İslâm düşünce tarihinde hermenötiğin ancak *pratik* boyutuyla karşılığının olduğu, yukarıda hermenötiğin pratik bağlamda *anlama sanatı* olarak tanımlandığına değinmemizden anlaşılabilir. İslâm düşünce tarihinde bütün disiplinlere temel bulmaya çalışan metafizik olarak felsefe, teorik bir disiplin olarak hermenötiğin işlevini üstlenmemiştir. Zira felsefe, metafizik alanı bilmeye çalışırken, her bir disiplinin tarihsel gerçekliğinin anlamını kendisine sorun edinmemiştir. Hermenötik, teorik bir disiplin olarak, içinde yer aldığımız anlam dünyasının tarihselliği içinde anlamın nasıl ortaya çıktığını ve nasıl dönüştüğünü ontolojik boyutuyla kavramaya çalışmaktadır. Böylece “tarih üstü” bir alana yönelen metafizik ile kendisini daima tarihsel sürecin “etkilenen” (dönüştürülen) ve “etkileyici” (dönüştürücü) unsuru olarak gören hermenötiğin her şeyden önce yöneldikleri alanlar yani karanlık bölgeler birbirinden farklıdır.

Hermenötik, teorik bir disiplin olarak, tarihsel süreçten bağımsız anlam üretimini ve anlamın kavranmasını mümkün görmediği için disiplinlerin ya da tek tek varlıkların anlamının bütün zamanlar için *şimdi-burada* dile gelmesinin söz konusu olmadığını kabul eder. Anlam, hayat sürecinin her an yeniden yaşanan dünya ile irtibatlandırılma süreci olarak dinamiktir. Buna bağlı olarak disiplinlerin yaşanan hayat ile bağının keşfi bütün zamanlar için *şimdi-burada* başarılabilecek bir husus değildir. Dolayısıyla İslâmî disiplinlerin hayat süreciyle ve yaşanan gerçeklerle bağının her an nasıl kurulduğunun sorgulanmasına ve keşfine

yönelen bir genel disiplin İslâm düşünce tarihinde gelişmiş değildir. Bu durum, yukarıda değindiğimiz gibi, hermenötiğin, teorik bir disiplin olarak İslâmî ilimlerden herhangi birine ya da toplamına karşılık gelmediğini açıkça gösterir. İslâmî ilimlerin kanaatimizce en köklü sorunu da tam burada ortaya çıkmaktadır: *Kendilerinin yaşanmakta olan dünya ile bağlarının her an nasıl kurulmakta olduğunu keşfedebilecek kavramsal donanımdan yoksunluk*. Bu sorun günümüzde İslâmî disiplinlerin hâlâ niçin büyük oranda Ortaçağ'da gelişmiş paradigmalarda içinde ve kavramsal birikimle sınırlı kaldığına da dolaylı olarak işaret etmektedir.

Benzer sorun "İslâmî sanatlar" adı altında kategorileştirilen çalışma alanları için de söz konusudur. Hat, tezhip, mûsiki, klasik mimari, edebiyat gibi alanlar kendileri hakkında derli toplu kavram üretmeksizin yalnızca ilgilendikleri hususlara dair birikimlerle yetinmişlerdir. Bu sebeple meselâ Osmanlı düşünce tarihi içinde mûsiki eleştirisi, hat eleştirisi, mimari eleştiri, tezhip eleştirisi, edebî eleştiri gibi bu alanların kendileri üzerinde düşünüp sorgulama yaptıkları reflektif disiplinler oluşmamıştır.

İslâmî ilim ve sanatların kendileri hakkında düşünüp sorgulama yapmamaları, *özel eleştiri disiplinlerini geliştirmemeleri*, hermenötiğin teorik bir disiplin olarak günümüz İslâm düşüncesinin geleceği için niçin önemli olduğuna dair bir şeyler söylemektedir. Hermenötik, *pratik anlama sanatı* üzerinde doğrudan bu pratiğin sorgulanması ve eleştirilmesi anlamında *teorik bir anlama-eleştiri faaliyeti* olarak dönüşüm yaşayan disiplindir. Hâsılı hermenötik, pratik temelinde teorik anlama çabasının geliştirilmesi olarak her iki anlama tarzı arasındaki ontolojik bağı sürekli olarak kurma çabasıdır.

Bu kısa açıklamalara bakarak hermenötiğin gerçekte ne Batı ne de Doğu şeklindeki coğrafi ve kültürel mekânlara hasredilebilecek bir sınırlama sorunu ile mâlûl olmadığı farkedilebilir. Zira hermenötik, zaten *anlamın* pratik ve teorik boyutlarıyla ucu açık bir karakterde olduğuna atıf yaparak Doğu ya da Batı gibi günümüzde büyük oranda yapaylaşmış coğrafi-kültürel mekân sınırları içinde tutulamayacağını îmâ etmektedir. İşin açıkçası, işlevi ve kavramsal örgüsü tamamen belirlenmiş bir hermenötik disiplin geçmişte ve hâlihazırda söz konusu olmamıştır. Bu disiplin, her düşünen insanın ve araştırma alanının kendi pratik ve teorik sorunları üzerinde düşünürken biçimlendirebileceği ucu açık bir yapıya sahiptir. Tam da bu sebeple Batı ve Çin düşünce tarihinde tek bir hermenötik disiplin modeline rastlanmaz. Ülkemizde bu disiplin üzerinde çalışan ve düşünce üreten entelektüeller de tek bir modele odaklanmamaktadır.

Burada önemli olan, her bir insanın ve her bir disiplinin bir şeyleri anlamaya çalışırken aynı zamanda o şeyleri *nasıl, nereden hareketle ve nereye doğru* anlamlandırdıklarının farkında olmaya çalışmalarıdır. Disiplinlerin kullanageldikleri kavramların ne tür bir gerçeklik tasavvurunu hangi varsayımlardan hareketle inşa ettiklerini sorgulamaları hayatî bir sorundur. Zira pratik ve teorik sorgulamalar bir arada gerçekleştirilmedikçe kendisi hakkında tasavvuru olmayan yani kendisi karanlıkta kalan disiplinler ortaya çıkmaktadır. Böylece hermenötiğin karanlık alanlara yönelme sanatının ne anlama geldiği daha iyi farkedilebilir. Kendileri üzerinde refleksiyon kabiliyetini geliştirmeyen disiplinler, kolayca ürettikleri kavramların büyümesine kapılabilir ve kendilerini ördükleri dünyanın bir tutsağı haline

getirebilir. Bu yüzden hermenötik, ucu açık bir anlama sanatı olarak, insanın kendisini, kullandığı kavramlarla oluşturduğu entelektüel rüyanın bir nesnesi haline getirmeme çabasıdır. Hermenötik disiplin, her şeyden önce bizzat kullandığı kavramlar üzerinde sorgulama yapmak ve eleştiri yeteneğini yitirmemek durumunda olan bir disiplindir. Anlam dediğimiz hususun gerçekte ne ölçüde kritik bir sorun olduğu galiba bu noktada daha iyi farkedilebilir.

Zira *anlam* genelde bize ilk önce kavramlar aracılığıyla verilmekte olan bir husus gibi düşünülmektedir. Anlamı bize vermekte olduğu düşünülen kavramlar ise çoğu zaman sorgulanmaksızın kalmaktadır. Dolayısıyla bir şeyleri anlarken anlamı bize getirdiğini düşündüğümüz kavramların büyüme kapılma riski söz konusudur. Bu durum her zaman şu soruyu açıkta bırakmaktadır: Belli başlı kavramlar bize anlamı nasıl verebilmektedir? Bu kavramların bize anlamı, gerçekliği tahrif etmeden sunduklarından nasıl emin olabiliriz? Bu kavramlar insanların birer tarihsel üretimi ise, bu durumda bizler başka insanların anlam üretim tarzının doğrudan bir nesnesi ya da kurbanı haline geliyor olmayalım?

Elinizdeki çalışmamızda hermenötik tarihinde pratik ve teorik anlama olaylarına nasıl çok farklı sorular ve açılardan hareketle yaklaşıldığını “Bazı Anlama Tarzları Üzerine Notlar” başlıklı kısımda ele almaya ve bu soru ve açılarını kısa da olsa tartışmaya çalıştık. Diğer çalışmalar ise, genel olarak “alan hermenötiği” tabir edilen çalışmalara tekabül etmektedir. Edebiyat, ahlâk, tıp, Kur’an, müzik, hat sanatı gibi alanlara özgü hermenötik bilincin gelişimi için bazı sorgulamalara ve kavramlaştırma faaliyetlerine giriştik. Amacımız

bu alanlara ilgi duyan ve pratik olarak içinde yer alan entelektüellerin refleksiyonu için bir tür motivasyon ve teşvik sağlamaktır.

Bu kitabın yazılması noktasında teşvik edici fikirleri sebebiyle Ömer Türker ve Ekrem Demirli'ye müteşekkirim. Bilâhare yazım aşamasında ve yayımlama noktasında bana kurumsal desteklerini en nazik ve verimli şekilde ileten İSAM Yayın Kurulu Başkanı M. Suat Mertoğlu'na; kurumsal iletişimi aksamaksızın yürüten Sema Doğan'a ve yayım aşamasında görev üstlenen bütün çalışan arkadaşlara en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Burhanettin Tatar